

ԲԻՇԱՊՈՒՐ ՔԱՂԱՔԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՍԻՄՎՈԼԻԿԱՆ ԵՎ ԱՆԱՀՏԻՏ ՏԱՃԱՐԸ

ՎԱՀԴԱՏ ՅԱՐՄՈՀԱՄՄԱԴԻ (ԻՐԱՆ)

Սասանյան դինաստիայի կառավարման ժամանակաշրջանն Իրանի պատմության կարևորագույն փուլերից է (3-7-րդ դդ.): Այս ժամանակաշրջանում ուշադրության կենտրոնում էին զրադաշտական կրոնը, կրոնական հիմնահարցերն ու իրադարձությունները, թագավորների ռազմավարության կարևորագույն գործելաոճերն ու նպատակները, նրանց կրոնական դիրքորոշումները և այլն: Սասանյան գահակալներն առանձնահատուկ ուշադրություն էին դարձնում քաղաքների կառուցմանը, շինությունների վերանորոգմանն ու վերականգնմանը: Սասանյան Շապուհ Ա(240/4-272թթ.) արքան համարվում է քաղաքների ու կառույցների ամենանշանավոր շինարար ու վերանորոգիչ տիրակալը: Նրա հրամանով 266թ. կառուցվում է իր անունը կրող Բիշապուր քաղաքը, որը հնագույն ժամանակների խոշոր քաղաքներից էր համարվում: Քաղաքի ավերակները հայտնաբերվել են Ֆարս նահանգի Քուիմարեհի բարձունքի լանջերին՝ Քազերուն քաղաքից 23 կմ դեպի արևմուտք՝ Շապուր գետի ափին: Բիշապուրը կառուցվել է հնագույն արքունի ճանապարհի վրա, որը երկրի առավել կարևոր ռազմավարական ճանապարհներից մեկն էր համարվում: Այն փոխած էր Շապուհ հարթավայրի երկայնքով՝ Քարեն դաշտավայրի կանաչ և ծաղկաշատ տարածքում, որտեղով հոսում էր Չեշմեի Սասան գետը: Բիշապուրն իր կերպարային հորինվածքով մրցում էր այն ժամանակվա քաղաքակիրթ աշխարհի մյուս խոշորագույն քաղաքների հետ:

Առաջին անգամ քաղաքաշինության պատմության մեջ Սասանյան դարաշրջանում քաղաքները կառուցվել են ուղղանկյունաձև՝ ներառելով չորս ուղղություններով չորս դարպասներ: Բիշապուրի կենտրոնում խաչվում էին հիմնական երկու փողոցները, որոնք ձգվում էին հյուսիսից հարավ և արևմուտքից արևելք: Քաղաքն ուներ 1% թեքություն՝ արևելքից դեպի արևմուտք: Քաղաքը լավագույնս ուժեղացված պաշտպանություն է ունեցել՝ ի դեմս կանգնեցված պատնեշների, փորված խրամատների, անառիկ ամրոցների ու միջ-

¹ Ghrishman, Roman, Bishapour, Volume I, translated by: A. Karimi, cultural heritage press, First Edition, Tehran, 1994. p. 218.

նաբերդի: Բոլոր շինություններն ու բնակատեղիները շրջապատված են եղել այգիներով, կանաչ տարածքներով, որոնք քաղաքի կերպարին գեղեցիկ տեսք են հաղորդել: Քաղաքն ունեցել է կամուրջ և դարպասաշենք: Այստեղ տնտեսական ու բնակելի կառույցներից բացի, եղել են արքունի համալիրը կամ թագավորական դաստակերտը, պալատը, սուրբ կրակի ու Անահիտ աստվածուհու մեհյանները, հարակից զանազան շինություններ²:

Քաղաքի հատակագծային հորինվածքը շրջանաձև չէ: Պետական շինությունները հիմնադրվում էին հնագույն ամրոցների կենտրոնում՝ քաղաքի հյուսիսում, որոնք լավագույնս ընտրված տարածքներն էին: Այստեղ յուրաքանչյուր շինություն ինքնատիպ էր՝ ուրույն առանձնահատկություններով: Ընդարձակ կամարակապ սրահները, դահլիճները, գունեղ ու զարդանախշված հարդարանքները, հատակի աղյուսե սալիկները, գիպսե դեկորներն ու գունավոր նկարների կիրառումը կամարակապերում և առաստաղներին վկայում են Բիշապուրում առկա նոր ոճի մասին: Մինչև այսօր հայտնաբերված հուշարձանները՝ քաղաքի ամրոցի աշտարակը և պատվարը, հանդիսությունների սրահները, սյունազարդ սրահը, սրահի արևելյան և արևմտյան կողմերի աղյուսե սալիկները, ինչպես նաև այլ կառույցներ՝ Անահիտի ինքնատիպ տաճարը, բոլորը ցույց են տալիս, որ դեռևս սկզբնական շրջանում Սասանյան մշակույթն ու քաղաքակրթությունը կրել են իրենց նախորդող անցյալի ազդեցությունը՝ հետևելով Աքեմենյան դարաշրջանի արվեստի գործերին³:

Չնայած Սասանյան շրջանում երկրի պաշտոնական կրոնը զրադաշտականությունն էր, բայց Անահիտ աստվածուհին ևս մեծ կարևորություն է ունեցել նրանց շրջանում՝ լինելով ջրի պահապանը, որի համար էլ Բիշապուրի պալատի հյուսիսարևմտյան մասում կառուցվել է մի գեղեցիկ և ինքնատիպ մեհյան: Այն քառանկյուն հատակագծով կառույց է, որի պատերն ու հատակը ծածկված են եղել սրբատաշ քարերով: Պատերի բարձրությունը 17 մետր է: Շինության պատերի կեսն ավելի ցածր է, քան գետինը, քանի որ պատերն ընդամենը 7 մետրով են ավելի բարձր, քան հատակը: Այս շինությունը կառուցված է խոշոր և չոր կտրված քարերով, որոնք ամրացված են երկաթե գամերով: 17մ բարձրություն ունեցող պատերից միայն հյուսիսային պատն է պահպանվել: Պատի վերնամասում կան զույգ ցուլերի արձաններ, որոնց կրկնօրինակներն առկա են Պերսեպոլիսի և Շոշի պալատներում: Կան նաև

² **Ghrishman , Roman**, Bishapour, Volume I, translated by: A. Karimi, cultural heritage press, First Edition, Tehran, 1994. p. 223.

³ Նույն տեղում, էջ 189:

չորս ցուլերի քանդակային ձևեր: Այդ արձանները տեղադրված են ճշգրիտ հաշվարկված՝ թաղականարների հանգուցամասերի ամրացման համար: Որոշ ուսումնասիրողներ գտնում են, որ կառույցն առաստաղ չի ունեցել: Ըստ Սարֆարազի՝ այդ արձանները միայն դեկորատիվ բնույթ չեն կրել, նրանք տաճարի նշաններն ու խորհրդանիշներն են եղել: Այս հարթ, առանց ծածկի կառույցը հավանաբար գմբեթ չի ունեցել⁴:

Կառույցի կենտրոնական սրահը գտնվում է գետնից 25 քայլ ավելի ցածր, ունի չորս դարպասաշեմքեր՝ չորս ուղղություններով՝ յուրաքանչյուրը 3.75 մ բարձրությամբ և 1.6մ լայնությամբ: Այս մուտքերի միջոցով կարելի է մտնել միջանցք, որը շրջապատում է կառույցը⁵: Այդ միջանցքներն ունեն խաչվող առաստաղներ: Հյուսիսային անկյունի հետնամասում կա մի փոքրիկ սենյակ, որտեղ, ըստ Վանդենբերգի, սրբազան կրակն է պահպանվել⁶: Հատակն արված է քարե երկու շերտով. ավելի բարձր շերտը շրջանցում է պատերը, իսկ ավելի ցածր շերտը կենտրոնի ուղղանկյունն է կազմում: Անահիտ դիցուհու մեհյանն ունեցել է չորս մուտքեր, որոնցից երեքը բացվում էին նրա երեք կողմերում գտնվող ստորգետնյա ջրանցքի մեջ, իսկ չորրորդ մուտքը բացվում էր դեպի վեր բարձրացող աստիճանները: Չորս մուտքերն էլ միանման են եղել: Դրանց վերնամասում տեղադրված են եղել ցուլերի գլուխներ: Մեհյանի ավազանը ջրով է լցվել Շապուր գետից փորված 250 մետր երկարությամբ ստորգետնյա ջրանցքի միջոցով, որը, հոսելով դեպի մեհյանը, նրա երեք մուտքերից լցվել է ավազանի մեջ: Այսպիսով, տաճարում հոսող ջրի համակարգը հուշում է այն միտքը, որ այն եղել է Անահիտին նվիրված տաճար, որտեղ երկրպագել են ջրերի պահապան աստվածուհուն:

Բիշապուրի շուրջ կատարված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ քաղաքի հիմնադրումը աղբյուրների մոտ կամ սուրբ լեռան ստորոտին (Թանգե Չոգան), կամ ականավոր հոգևորականների մահվան վայրերում (ըստ շրջանառվող տեղեկությունների՝ ենթադրվում է, որ Շապուր արքայի մարմինը և հավանաբար նրա հարազատներինը նույնպես ամփոփված են այս

⁴ **Godar, Andre**, Maxim Siro and others, *The masterpieces of Iran*, translated: B. Farah vashi, 2 volumes, Volume II, Scientific and Cultural Publication, Second Edition, Tehran, 1979, p. 67.

⁵ **Sarfaraz Ali Akbar**, *Bishapour in Iranian cities* (4 Volumes), Volume II, Tehran Jihad University press, Tehran ,1987,p.27.

⁶ **Vandenbergh, Louis**, *Archaeology of Ancient Persia*, translated by i. Behnam, Tehran University press, Second Edition,Tehran, 2000, p.55.

քարանձավում), վերջապես, ժողովրդի հավատալիքների ազդեցությունը նույնպես կարևորվել է հիշյալ քաղաքի ձևագոյացման գործում: Բիշապուրի գետի կիրճի կողքերը Շապուհը զարդարել է հսկայական պատմական ռելիեֆներով (որոնք լի են կրոնական խորհրդանիշներով)⁷ ի հիշատակ Հոռմի դեմ տարած իր փառահեղ հաղթանակների: Բիշապուր քաղաքի հուշարձանային համալիրը կառուցվել է ի պատիվ Շապուհի, որի արձանը տեղակայված է եղել այս շինության առջև: Իսկ Բիշապուրի քառակուսի տարածքն իր ճարտարապետական հորինվածքի առանձնահատկություններով կառուցված է եղել Նահիդ աստվածուհու համար: Նշվում է, որ ջուրը մշտապես չէր հոսում այդ տարածքում, այն բաց էր թողնվում տարվա մեջ մեկ կամ մի քանի անգամ՝ աստվածուհու պատվին իրականացվող միջոցառումների ժամանակ: Զրադաշտականները բացում էին ջրատար ուղիներն ի նշան այդ սուրբ վայրի փառքի ու վեհության, որը հանդես էր գալիս իր ողջ գեղեցկությամբ⁷: Ծիսական արարողություններից և աղոթքներ հնչեցնելուց հետո զրադաշտականները փակում էին ջրատար ուղիները: Դիտարկելով այն հանգամանքը, որ եթե ջուրը հոսեր փակ տարածության մեջ ամբողջ տարվա ընթացքում, ապա, հավանաբար, պետք է լցված լիներ տիաճ հոտով լի լճացած ջրափոսերով: Զրադաշտական կրոնում՝ կապված ջրի երկրպագության հետ, մարդիկ տարբեր միջոցներով պահպանում էին ջուրն աղտոտումից:

Ամփոփելով հարկ է նշել, որ Անահիտի տաճարում առկա են մի շարք խորհրդանիշներ, որոնք վստահաբար հավաստում են, որ տաճարը պատկանել է Անահիտ աստվածուհուն: Դրանք են՝ ջրի առվակների գոյությունը տաճարի ներսում և շուրջը, ջրամատակարարման համակարգը, պատերի վրա ցուլերի պատկերների գոյությունը, լոտուս ծաղկի ձևով արված դեկորատիվ հարդարանքը, հանդիսությունների դահլիճը կամ պալատը (խաչաձև տարածք): Մենք գտնում ենք, որ հանդիսությունների դահլիճում միահյուսված տարրերը հիշեցնում են նորաստեղծ Սասանյան պետության փառավոր մեհյանների մասին՝ մի շարք հանգամանքներով պայմանավորված: Հանդիսությունների սրահում առկա կարևոր կրոնական խորհրդանիշները վկայում են տվյալ հուշարձանի՝ կրակին նվիրված տաճար լինելու փաստի մասին, որի համար հիմք են հանդիսանում զրադաշտականությունը խորհրդանշող չորս կրոնական տարրերը կամ տարերքները, այդ թվում՝ խաչաձև հատակագիծը,

⁷ **Sarfaraz, Ali Akbar**, the great temple of Anahita in Bishapour, the third annual report of archaeological excavations and research, Publishing Archaeology Center, Tehran, 1975, p.169.

պարագծային միջանցքների գոյությունը (կրակի պահպանման միջանցքը), հաստ սյուների օգտագործումը, չորս ուղղություններով ձգվող չորս լայն մուտքերը, գմբեթաձև առաստաղը, սվաստիկայի տեսքով կրոնական խորհրդանիշների հարդարանքը, որմնախորշերը, որտեղ տեղակայված էին խորհրդանիշները՝ աստվածների և աստվածուհիների, նախնիների և մեծամեծերի արձանները⁸: Վերոնշյալ մանրամասների ուսումնասիրության գործում՝ որպես պատմահնագիտական հարուստ նյութ դիտարկվել են զրադաշտական հին տեքստերը, Քաաբա Ջորոաստրիտի վիմագիր արձանագրությունն ու այլ արժեքավոր աղբյուրներ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սասանյան Շապուհ Ա արքայի հրամանով 266թ. կառուցվել է Բիշապուր քաղաքը, որը հնագույն ժամանակների խոշոր քաղաքներից էր համարվում: Քաղաքում թագավորական, տնտեսական ու բնակելի կառույցներից բացի, եղել են սուրբ կրակի ու Անահիտ աստվածուհու մեհյանները, ինչպես նաև հարակից այլ շինություններ: Բիշապուրում ամենուրեք առկա են եղել կրոնական խորհրդանիշներ: Անահիտ կամ Նահիդ աստվածուհին մեծ կարևորություն է ունեցել՝ լինելով ջրի պահապան աստվածուհին, որի համար էլ Բիշապուրի պալատի հյուսիսարևմտյան մասում կառուցվել է մի գեղեցիկ և ինքնատիպ մեհյան՝ ճարտարապետական հորինվածքի հետաքրքիր առանձնահատկություններով:

Բանալի բաներ - Սասանյաններ, թագավոր, Բիշապուր քաղաք, կրոնական խորհրդանիշներ, կառույցներ, Անահիտ աստվածուհու տաճարը, ջրի պաշտամունք:

РЕЛИГИОЗНАЯ СИМВОЛИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАСЛЕДИЯ ГОРОДА БИШАПУР И ХРАМ АНАИТ

ВАХДАТ ЯРМОХАММАДИ

По приказу царя Шапуха А Сасаняна в 266 году был построен город Бишапур, который считался одним из крупных городов древности. В городе кроме царских, хозяйственных и жилых построек были возведены капища святого огня и богини Анаит. Имелись и смежные постройки. В Бишапуре повсюду присутствовала религиозная символика. Богиня Анаит или Нахид

⁸ Նույն տեղում, էջ 181:

была богиней-хранительницей воды, для нее в северо-западной части дворца Бишапура был построен красивый и оригинальный храм, отличавшийся интересными особенностями архитектурного стиля.

Ключевые слова - Сасаняны, царь, город Бишапур, религиозная символика, постройки, храм богини Анаит, культ воды.

RELIGIOUS SYMBOLS IN THE ARTISTIC HERITAGE OF THE CITY BISHAPUR AND THE TEMPLE OF ANAHIT

VAHADAT YARMOHAMMADI

The city Bishapour was founded in 266 AD by the second Sasanian king, Shapur I, which was considered to be one of the major cities of the period. In addition to royal, economic and urban buildings there were fire temples and a unique temple for the goddess Anahit as well as some other neighboring buildings near the Bishapur royal palace. Religious symbols were everywhere in Bishapour. A beautiful and unique temple, of an outstanding architectural and technological style was erected to the north-west of Bishapour castle for the goddess of great importance to Sasanians, Anahita or Nahid—the goddess and guardian of water.

Key words - Sassanians, king, constructions, the city of Bishapour, religious symbols, buildings, the temple of goddess Anahit, water worship.